

Adana'nın Düşman İşgalinden Kurtuluşu ve Kurtuluş Bayramı Kutlamalarının Basına Yansımaları (1922-1938)

The Independence of Adana and the Reflections of Independence Day Celebrations on the Press (1922-1938)

Doç. Dr. Cengiz ŞAVKILI ¹

Öz

İngilizler, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması gereğince Maraş, Adana, Antep ve Urfa bölgelerini işgal etmişlerdi. İngiltere ile Fransa arasında 15 Eylül 1919'da imzalanan Suriye Antlaşmasıyla ise bu bölgelerin işgal hakkı Fransa'ya devredilmiştir. İstanbul'da kurulmuş olan Kilikyalılar Cemiyeti her ne kadar Fransız işgallerinin haksızlığını beyan edip halkı direnişe çağırsa da, halkı asıl harekete geçirecek olan güç Sivas Kongresi olmuştur. Yine Pozantı Kongresi de başta Adana olmak üzere güney bölgelerinin kurtuluş mücadelesinde önemli görevler üstlenmiştir. Adana'nın savunması sırasında gerek Adana halkının, gerek Kuva-yı Milliye kuvvetlerinin gayretleri olumlu sonuçlar vermiştir. Fransızlar, Türkiye ile 20 Ekim 1921'de imzaladıkları Ankara Antlaşması gereğince askerlerini 5 Ocak 1922'de Adana'dan tahliye etmişlerdi. Dolayısıyla Fransızların Adana'yı tamamen boşalttıkları 5 Ocak günü her yıl Adana'nın kurtuluş günü olarak kutlanmıştır. Her yıl bir öncekinden daha ihtişamlı olmasına gayret edilen kutlamalar, İstanbul ve Ankara Halkevlerinde de yapılmıştır. Kutlamalar Adana'da görsel bir şölen oluşturmuş, ayrıca kutlamalar sayesinde şehre yapılan yatırım ve harcamalar şehrin modernleşmesine de katkı sağlamıştır. Adana'nın kurtuluşu bayramı kutlamalarını ele alan bu makale, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgeleri, Görüşler dergisi, Adana'nın yerel gazeteleri olan Türk Sözü, Yeni Adana, Seyhan gazeteleri ile Ulus, Akşam, Vakit, Tanin ve Son Posta gibi ulusal gazetelerin ulaşılabilen sayılarından yararlanılarak yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adana, 5 Ocak, kutlama, Adana Basını, Fransız İşgali

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The Armistice of Mudros was signed between the Ottoman Empire and the Allies of World War I on 30 October 1918. Thus, the British troops occupied Maras, Adana, Antep and Urfa based on the 7th article of the Mondros Armistice, afterwards they left the region to the French troops in accordance with Syrian Treaty they signed. Although the Cilician Society, which was established in Istanbul, declared the injustice of the French occupation and called upon the people to resist, the Sivas Congress was the main force that mobilized the people. The Pozantı Congress also played an important role in the liberation struggle of the southern regions, in particular Adana. During the defense of Adana, the efforts of both the people of Adana and the National Forces gave positive results. French troops withdrew from Adana on 5 January 1922 in accordance with Ankara Treaty they signed with Turkey on 20 October 1921. Thus, this date was celebrated as the independence day of Adana annually. The independence day of Adana, which was celebrated gloriously annually, also was celebrated in İstanbul and Ankara people's houses. The celebrations created a visual feast in Adana and big investments made into Adana thanks to these celebrations. Thus, these investments contributed to the modernization of the city in time. This article has been prepared based on the documents of the Prime Ministry Republican Archives, from the available numbers of the local newspapers of Adana such as Türk Sözü, Yeni Adana, Seyhan and the national newspapers such as Ulus, Akşam, Vakit, Tanin and Son Posta.

Keywords: Adana, 5 January, celebration, Adana Press, French Occupation

¹ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, savkili67@ksu.edu.tr

Paper Type: Research

Giriş

I. Dünya Savaşı devam ederken İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot gizli paylaşım antlaşmasına göre Suriye, Musul, Filistin, Kilikya ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Fransa'ya verilirken; Hayfa ve Akka Limanları ile Irak ise İngiltere'ye bırakılıyordu (Şıvgın, 2014, s. 14-15). 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla birlikte Fransa; İngiltere ile imzaladıkları Sykes-Picot Antlaşması hükümlerine göre kendisine bırakılan Suriye, Lübnan ve Kilikya bölgesine el koymaya başlamıştı. Önce General Gouraud komutasındaki kuvvetler Mart 1919'da Suriye ve Lübnan'daki İngiliz kuvvetlerinin yerine geçmiş; daha sonra ise General Gouraud, karargâhı Beyrut'ta olmak üzere, Suriye ve ondan ayırdıkları Lübnan ve Kilikya'yı yönetmekle görevlendirilmişti (Soysal, 1983, s. 960). Güney Anadolu, I. Dünya Savaşı içinde işgale uğramadığı halde Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 7. ve 10. maddelerine dayanılarak ve gerçekte 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşmasını uygulamaya koymak amacıyla işgal edilmiştir (Yorulmaz, 2005, s. 346).

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün Mustafa Kemal Paşa "Yıldırım Orduları Gurubu Komutanlığına" tayin edilmişti. Mustafa Kemal, komutanlığı devir alır almaz hemen komuta edeceği kuvvetler üzerinde düzenlemelere girişmiştir. O'nun bu çabalarına rağmen Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'nın bildirdiği mütareke şartlarına göre, her ordu derhal üzerine düşen şartları yerine getirecekti. Fakat Mustafa Kemal Paşa, bu şartların uygulanması halinde bütün vatanın işgal ve istila edileceğini çok iyi biliyordu. Bu sırada İngilizlerin İskenderun'u işgal etmek için hazırlıklar yaptığı bir sırada, Fransızlar daha çabuk hareket ederek 3 Kasım 1918'de İskenderun Limanına girmişlerdi. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam İzzet Paşa'ya gönderdiği yazıda, İskenderun'a her ne sebep ve bahaneyle olursa olsun, çıkacak askerlere ateş açılacağı ve İngilizlerin teklif ve emirlerinin dinlenmeyeceğini bildirdi (Tansel, 1991, s. 37-40). Ancak sorunun daha fazla uzamasını istemeyen Ahmet İzzet Paşa, 7 Kasım 1918'de Yıldırım Orduları Grubu ile 7. Ordu Karargâhını lağvederek, Mustafa Kemal Paşa'yı Harbiye Nezareti emrine verdi (Şıvgın, 1988, s. 482).

Mustafa Kemal Paşa'nın bütün uyarılarına rağmen 9 Kasım'da İzzet Paşa'nın verdiği emir üzerine İskenderun'un işgali tamamlanmıştı. Daha sonra General Clark, Mustafa Kemal'in yerine geçen Nihat Paşa'ya Osmanlı kıtalarının önce Ceyhan Nehri kıyılarına, daha sonra ise sırasıyla 12 Aralık'a kadar Seyhan-Göksu kıyılarına, 14 Aralık 1918'e kadar da Pozantı'nın batısına çekilmelerini bildirmiştir. Ayrıca Clark, her ne kadar geri çekilmenin zaman alacağını düşündüğünden geri çekiliş süresini 26 Aralık'a kadar uzatmış olsa da, çekilmeyip geride kalan askerlerin bu müddetin bitiminde esir telâkki edileceklerini de ilave etmiştir (Jaeschke, 1986, s. 31; Türk İstiklal Harbi, 1966, s. 3). İşgal faaliyetlerini uygulamaya koyan İtilaf Devletleri, İskenderun'dan sonra Payas-Kilis hattının güneyini işgale başladılar. 11 Aralık 1918'de Fransız subaylarının idaresinde 400 yerli Ermeni'den oluşturulan bir Fransız taburu Dört Yol'a, 17 Aralık'ta ise çoğu Ermeni olmak üzere 1500 Fransız askeri Mersin'e girmişti. Fransızlar bu kuvvetlerden ayırdıkları Yarbay Romieu komutasındaki Doğu Lejyonu (Legion d'Orient) adını verdikleri birlikler Tarsus, Adana, Pozantı, Ceyhan, Kozan, Toprakkale, Osmaniye, Bahçe ve İslâhiye'yi işgal ettiler. Ayrıca Fransızlar, Birinci Dünya Savaşı'nda göç etmiş olan Ermenileri ve yerli Ermenileri silahlandırdılar ve Ermeni yanlısı bir politika takip ettiler (Çelik, 2008: 104). 19 Aralık 1918'de ise Fransız işgal komutanı General Hamlin Mersin'e çıkmış ve daha sonra Adana'ya buradan da Toros tünellerinin işgalini düzenlemek üzere Pozantı'ya geçmiş ve böylece Pozantı da işgal edilmiştir (Türk İstiklal Harbi, 1992, s. 91-92; Türk İstiklal Harbi, 1966, s. 5).

1. Adana ve Havalisinde Fransız İşgaline Karşı Verilen Mücadeleler

Millî Mücadele Dönemi'nde Güney Cephesi'nin harekât alanı, Fırat Nehri ile iki bölgeye ayrılmış, bu iki bölgenin doğusunda Elcezire Cephesi, batısında da Adana Cephesi

kurulmuştur. Millî Mücadele'nin başlarında, Elcezire bölgesinde 13'üncü Kolordu bulunmakta; Antep, Maraş, Adana bölgesinde ise buradaki birliklerin İtilaf Devletleri'nin baskısıyla Torosların kuzeyine çekilmelerinden dolayı hiçbir ordu birliği bulunmamaktaydı. İngiliz ve Fransız işgal kuvvetleri askerî güç bulunmayan bu bölgeye girerek, Türk halkına zarar vermiş ve bölgedeki Ermeniler de bu işgal hareketine destek vermişlerdi (Özlu, 2015, s. 311). İşgalci güçlerin bölgede uyguladıkları işgaller karşısında İstanbul Hükümeti'nin herhangi bir icraatta bulunmaması, Hükümetin Toros dağlarını doğal sınır kabul ederek, Adana'yı gözden çıkardığı anlamına gelmekteydi (Yorulmaz, 2005, s. 346-347). Adana'nın Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine Adana'nın ileri gelenleri, âlimleri, yüksek tahsil yapan kişileri, çiftçileri, tüccarları ve esnaf temsilcilerinden oluşan "Gizli Millî Teşkilat" üyeleri, Ramazanoğlu Tevfik Kadri'nin evinde toplanarak bir telgraf hazırlamışlardı. Millî Mücadele tarihimizde "feryadname" olarak adlandırılan bu telgrafta Adana'nın eski bir Türk yurdu olduğu belirtilmiş, teşkilat üyeleri işgale karşı olan tepkilerini Osmanlı Devleti'nin çeşitli makamlarına da iletmişlerdi (Hatipoğlu, 2001: 62-63). Ancak bu teşkilat üyeleri bir sonuç elde edemeyeceklerini anlayınca işgale karşı millî direnişi örgütlemeye karar vermişler ve bunun üzerine İstanbul'da yaşayan Adanalılar tarafından 21 Aralık 1918'de "Kilikyalılar Cemiyeti" kurulmuştur (Çanak, 2013, s. 51).

Fransız kamuoyunun yoğun baskıları sonucunda İngilizlerin işgal etmiş oldukları Çukurova ve civarının, Fransızlara devredilmesi iki devlet arasında 15 Eylül 1919'da imzalanan "Suriye İtilâfnamesi" ile gerçekleşmiştir. Bu anlaşmaya göre İngiliz kuvvetleri 1 Kasım 1919 tarihinden itibaren Kilikya ve Suriye'den çekilecek ve yerlerini Fransız kuvvetleri alacaktı. Ayrıca anlaşma gereğince bölgenin sivil yönetimi Osmanlı Devletinde kalacak, askeri otorite ise Fransızlarda olacaktı (Çelik, 1999, s. 111). Fransız işgalini takiben, işgale uğrayan yerlerdeki Türk halkı çete adı verilen millî müfrezeler kurmuş, işgal kuvvetlerine karşı çıkmaya ve baskınlar düzenlemeye başlamıştır. Sivas Kongresi'nden sonra Kuvayı Milliye teşkilatı, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'in emir ve direktifleriyle de düzenli bir halde tamamlanmıştır. Bu kuvvetlerin başına subaylar komutan olarak atanmıştı. Kozan'ın Fransızlar tarafından işgali üzerine, Kozan'dan kaçarak Kayseri sancağına bağlı Develi kazasına sığınan üç kişilik bir heyet, Sivas Kongresi sırasında, memleketin savunulması için gereken direktifleri almak üzere Sivas'a gelmiş bulunuyordu. Heyet-i Temsiliye'nin 30 Ekim 1919 akşamı Adana'daki durum hakkında kendilerinden bilgi aldığı Kozan Heyeti'nde Kurtoğlu Hulusi, Dava Vekili Mustafa ve Topaloğlu Halil Bey vardı. Heyettekiler Adana sancağından başka yerlere dair bilgilerinin olmadığını, bütün Kozanlıların Fransız işgaline karşı koymak istediklerini; fakat silah ve cephanelerinin olmadığını belirttiler. Heyet ayrıca malca ve bedence her türlü fedakârlığı yapacaklarını, Develi Kazası bölgesinde bulunan Aydınli aşiretinin çıkarabileceği 5000 kadar silahlı kuvvetten de faydalanmanın mümkün olacağını söylediler (Türk İstiklal Harbi, 1966, s. 67-68; Çelik, 1999: 148-149). Heyetin ifadelerinden bölge halkının zengin olduğu, zahire ambarlarının dolu olduğu, ne pahasına olursa olsun düşmana karşı koyacakları, Sivas'tan kuvvet değil, yalnız bir emir ve işaret bekledikleri anlaşılmaktadır (Tufan, 1998, s. 14).

Kozan heyeti ile yapılan görüşmeden sonra Mustafa Kemal, 1 Kasım sabahı Adana vilayetinin tamamı ile Tarsus ve Mersin bölgesini kapsayan bir Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanlığı kurdu. Mustafa Kemal, Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na "Kozanoğlu Doğan Bey" takma adı ile Topçu Binbaşı Kemal'i, yardımcılığına da "Aydınnoğlu Tufan Bey" takma adıyla Piyade Yüzbaşı Osman Nuri'yi atadı. Mustafa Kemal'in birer vesika halinde imzaladığı atama kararları ile birlikte verdiği talimatta en dikkat çekici husus; Karaisalı tarafında toplanacak büyük bir millî kuvvetin Adana istikametinde harekete geçerek, Adana'yı zapt etmesi ve Fransızları denize dökmesi direktifidir (Ener, 1996: 29; Çelik, 1999: 149-150; Tufan, 1998: 14). Ali Fuat Paşa, Sivas'tan Ankara'ya dönerken talimat vermek üzere Kozanoğlu Doğan ve Aydınnoğlu Tufan Beyleri Kayseri'ye davet etmişti. Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanlığı komuta heyeti ile yaptığı görüşmede bölgeyi takviye için geriden gönüllü kuvvetler ile silah ve cephaneye gönderileceğini fakat durumdan hükümet memurlarının haberlerinin olmamasını istedi.

Ayrıca burada alınan diğer bir kararla da Aydınöğlu Tufan Bey işgal bölgesine yanına verilen "Tekelioğlu Sinan Bey" takma adı ile Jandarma Yüzbaşı Ali Ratip Bey ile girecekti. Bu atamadan sonra XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Kilikya Kuva-yı Milliye Umum Komutanlığını Kozanoğlu Doğan Bey komutasında olmak üzere ikiye ayırmıştır. Zamantı Çayı, Tumlukale, Yumurtalık hattı (dâhil) ile Göksun, Andırın, Kaypak hattı (dâhil) arasındaki Kilikya Doğu Bölgesi Komutanlığı'nı Aydınöğlu Tufan Bey; Zamantı Çayı, Tumlukale, Yumurtalık hattı (hariç) ile Maden (Bereketli), Pozantı, Tarsus hattı (dâhil) bölgesindeki Batı Kilikya Komutanlığı'nı da Tekelioğlu Sinan Bey komuta edecekti. Görevlendirilen bu komutanlar aldıkları talimat gereği kadrolarını tamamlayarak, gizlice işgal bölgesine girecekler, buralardaki hazırlıkları tamamladıktan sonra, kurtuluş hareketinin her tarafta birden başlatılması gagesiyle durumu Ankara'daki Ali Fuat Paşa'ya bildireceklerdi (Çelik, 1999: 151-152; Türk İstiklal Harbi, 1966: 68-69).

Sivas Kongresi ile birlikte Millî Mücadelede yeni bir safhaya girilmiştir. Sivas'a gelerek Mustafa Kemal ile görüşen Ahmet Remzi Bey'e Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurma görevi verilmiştir. Bunun üzerine Kayseri'ye gelen Ahmet Remzi Bey, Adana'nın işgal altında olmasından dolayı Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini burada kurmuştur (Çanak, 2013, s. 46). Millî müfrezeler 1920 yılı Şubat ayı başlarından itibaren, işgal kuvvetleri ile daha sık çatışmaya, kayıplar vermeye başladılar. Adana ve çevresinde işgale karşı üç ayrı cephede gelişen hareket ve önemli savaşlar olmuştur. Adana'nın Doğu Cephesi'nde; Develi, Saimbeyli (Haçın) kuşatmaları ve Saimbeyli'nin kurtarılması, Osmaniye'de Kovanbaşı ve Kanlıgeçit Savaşları, Tılan Muharebesi, Mamure Baskını ile Ceyhan Cephesi'nde Mercin Savaşları yapılmıştır (Çelik, 2008, s. 106).

Adana'nın Kuzey (Orta) Cephesi'nde 1919 yılı sonlarında Niğde ve Çamardı'ndan başlayan hareket, 1920 yılı Şubat-Mayıs aylarında Millî Kuvvetlerin Fransızlarla yaptıkları Kavaklıhan Savaşları, demiryolu istasyonlarının geri alınması, Aflak Savaşı ve Karboğazı Muharebesi ile hedefine ulaşmıştır (Ener, 1996: 36-126; Çelik, 1999: 256-287). Adana'nın Kuzey Cephesi'ndeki çarpışmalarda en önemli gelişmelerden birisi Binbaşı Menil'in (Mesnil) Karboğazı'nda sıkıştırılmasıdır. Kilikya Garp Mıntıkası Umum Kuva-yı Milliye Komutanı Sinan Paşa'nın teslim olması için yazdığı mektuba Menil'in olumlu cevap vermemesi üzerine yapılan muharebede, Binbaşı Menil beraberinde 100'ü yaralı olmak üzere 650 nefer ve çok sayıda silah ve mühimmat ile esir alınmıştır (Yıldırım, 2015, s. 206-209). Bu başarı Millî kuvvetler ve yöre halkı üzerinde olduğu kadar bütün yurttan sevinç yaratmış ve millî kuvvetlerin kazanacağı umudunu arttırmıştır. Adana-Tarsus-Pozantı karayolu ve demiryolu üzerindeki Fransız karakollarının ele geçirilmesi ve Pozantı'nın düşmandan temizlenmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa Pozantı'ya gelerek Pozantı'yı geçici olarak Adana Vilayet merkezi yapmış ve burada 5 Ağustos 1920 tarihinde Pozantı Kongresi'ni gerçekleştirmiştir (Çelik, 2011, s. 84).

Adana'nın Batı Cephesi'ndeki işgalciler ile yapılan savaşları Fransa ile yapılan 20 günlük mütareke öncesi ve sonrası olarak iki kısımda değerlendirmek gerekir. Karboğazı Savaşı'ndan sonra Fransa'nın Fevkalade Komiseri General Gouraud'yu temsilen Robert de Caix başkanlığındaki bir heyet Ankara'ya gönderilmiş ve burada Fransız Heyeti ile TBMM Hükümeti arasında 20 günlük geçici bir mütareke imzalanmıştır. 28-29 Mayıs 1920 tarihinde imzalanan bu geçici mütareke birçok Fransız gazetesine göre Fransa'nın Antep galibiyetinin bir sonucu olarak değerlendirilirken; La France Militaire gazetesinde yazan General Mallerterre'e göre ise Pozantı yenilgisinin bir sonucuydu (Akyüz, 1988: 188; Yıldırım, 2015: 215-216). Batı Cephesinde Fransa ile yapılan 20 günlük mütareke öncesinde Başnalar Muharebesi, İçme Muharebesi, I. Eshab-ı Kehf Muharebesi, Su Bendi Muharebesi, Kavaklıhan Muharebeleri ve Karboğazı Muharebesi yapılmıştır. Fransızlarla yapılan 20 günlük mütareke sonrasında ise Hacı Talip Çitliđi Muharebesi, Bağlar Muharebesi, Küçük Ziyarettepe Taarruzu, II. Eshab-ı Kehf Muharebesi, Karadirlik Muharebesi, Emirler Muharebesi ve III. Eshab-ı Kehf Muharebesi'nde işgalci güçlere karşı verilen mücadele başarı ile sonuçlanmıştır (Yıldırım, 2015, s. 184-250).

Adana ve çevresinde işgalcilere karşı üç ayrı cephede verilen istiklal mücadelesinin başarıyla neticelenmesi ve Sakarya Savaşı'nın da kazanılmasından sonra, Fransa'nın teklifiyle barış görüşmeleri başlamıştır. Barış görüşmelerini yapmak üzere Ankara'ya aslında hiçbir resmi sıfatı olmayan Franklin Bouillon gönderilmişti (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1985, s. 91). Fransız temsilcisi 9 Haziran 1921 tarihinde Ankara'ya gelerek Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey ile Fevzi (Çakmak) Paşa'nın da bulunduğu ve iki hafta süren toplantıda Mustafa Kemal ile görüşmüştür (Atatürk, 1987, s. 621). Görüşmeler sonucunda Güney Cephesi'nde tutunamayacağını anlayan Fransızların isteği üzerine 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın 3. ve 8. Maddeleri ile Türkiye-Suriye sınırı belirlenmiş, 9. ve 13. Maddeler ile ise oradan geçen demiryollarına ilişkin işler düzenlenmiştir. Antlaşmayla İskenderun bölgesi (Hatay) için özel bir yönetim rejiminin kurulması ve orada Türkçenin resmi bir niteliğinin olması şartı getiriliyordu. Antlaşmanın 6. Maddesine göre Misak-ı Milliye gönderme yapılarak azınlık hakları tanınıyor, ayrıca Fransızların Türkiye'de ekonomik ya da kültürel alanda var olan ya da tanınması gereken kimi ayrıcalıklar ekli mektupta belirtiliyordu (Soysal, 1983, s. 967).

2. Adana ve Havalisinin Fransız İşgalinden Kurtuluşu

Fransa ile 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara antlaşmasını Türkiye için siyasi bir zafer olarak kabul etmek gerekir. Bu antlaşma ile Türkiye, doğu meselesinden sonra güney meselesini de çözmüş ve böylece Misak-ı Milli amaçlarını kısmen gerçekleştirmiştir. Millî Hükümetin, Fransa tarafından tanınmasıyla birlikte İngiltere-Fransa arasındaki görüş ayrılıkları da iyice derinleşmiştir. Ayrıca unutulmamalıdır ki; Güney Cephesinde bulunan kuvvetlerin Batı cephesine kaydırılması sonucunda Yunanlılara karşı bu kuvvetlerin kullanılması başarıda kilit bir rol oynamıştır (Gönlübol ve Sar, 1997, s. 35). Yapılan antlaşma gereğince Fransızlar tarafından boşaltılan Adana bölgesinde Tuğgeneral Muhittin Paşa'nın emrinde kolordu yetkisiyle bir Adana Çevresi Komutanlığı kurulmuştur. Bu komutanlığa Adana Vilayeti, İçel (Silifke), Mersin, Kozan, Maraş, Cebel-i Bereket (Osmaniye), sancakları ile Urfa sancağının batısındaki Halep Vilayetinin Suriye sınırının kuzeyinde kalan kısımları içindeki kuvvetler bağlanmıştır (Türk İstiklal Harbi, 1966, s. 253). Ankara Antlaşması'nın 5. Maddesine göre 5 Aralık 1921 tarihinde Fransızların tahliye ettiği bölgede, işgal sırasında işlenmiş bütün suçların affedileceği karşılıklı bir genel af yasası çıkarılmıştır. TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa da Büyük Millet Meclisi tarafından af kanununun kabulü sonrasında, Adana'nın tekrar Anavataana geçmesi üzerine, Adanalılara yönelik bir beyanname hazırlamıştır (Sınmaz Sönmez, 2007, s. 2805).

Ankara Antlaşmasının imzalanmasından sonra yapılan Tahliye Protokolü gereğince Fransızlar 4 Kasım 1921 tarihinden itibaren Kilikya'yı boşaltmaya başlamışlardı. Adana'nın teslim alınmasına üç dört gün kala, işgaller sırasında Adana'nın dışına çıkan Türkler, Pozanti'da toplanmaya başladılar. Ayrıca Adana'yı teslim alacak olan sivil Türk yöneticileri de Pozanti'da bekliyorlardı. Adana ve havalisi komutanı Muhittin Paşa ile Dâhiliye Müsteşarı Hamit Bey, 24 Kasım 1921'de Adana'ya geldiler. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına İbrahim Kethüda, Belediye Başkanı Mehmet Fuat ve Yeni Adana gazetesi sahibi Ahmet Remzi'nin de dâhil olduğu heyet, 30 Kasım'da Adana'ya geldiler ve 1 Aralık 1921'de Adana'nın yönetimini Türk Devleti adına teslim aldılar (İslam, 1995, s. 142). 1 Aralık 1921 Çarşamba günü Hükümet meydanını hınca hınç dolduran Türklerin sevinç gösterileri eşliğinde Fransız bayrağı indirilerek yerine törenle Türk Bayrağı çekildi. Bütün okullarda yönetimi ise Türk memurları devralmışlardı. Mustafa Kemal'in Adanalılara gönderdiği; "*ağırbaşlı olunması ve görevlilerin üstüne düşen görevleri yerine getirmeleri*" hususunu içeren mesajı Adanalılar tarafından harfiyen yerine getirilmiştir. Yapılan plana göre 20 Aralık 1921 günü Türk Ordusu Adana'ya girecekti. Askeri ve mülki erkânın hazır bulunduğu Türk askerini karşılama töreninde Tüm Adanalılar da hazır bulunmuş; tören esnasında tarif edilemeyecek derecede coşku ve sevinç yaşanmıştı. Ayrıca tören esnasında kurbanlar kesilerek, tekbir ve dualarla karşılanan Türk ordusu şehre girdiğinde Türk bayrağı da Kolordu binasına çekilmiştir (Yeni Adana, 5 Eylül 1953; Kır, 2004: 139).

Fransızların Adana ve civarını boşaltacakları haberinin yayılmasıyla birlikte Kuva-yı Milliye karşısında faaliyetlerde bulunan Hıristiyanların önemli bir kısmı 1 Aralık 1921-4 Ocak 1922 tarihleri arasında bölgeyi terk ettiler (Yavuz, 1994, s. 156-157). Tahliye Komisyonu kararına göre Fransızlar, Adana ve havalisindeki yerleşim yerlerinden Yenice'yi 19 Aralık 1921'de, Adana'yı 20 Aralık'ta, Tarsus ve Hacıtalip'i 27 Aralık'ta ve Mersin'i ise 4 Ocak'ta tamamen tahliye etmiş olacaktı. Ayrıca Memure 18 Aralık, Misis 23 Aralık, Ceyhan ve Kozan bölgesi 24 Aralık, Osmaniye 29 Aralık 1921'de; Toprakkale ve Erzin 4 Ocak 1922'de tahliye olunacak ve işgal tamamen sona erdirilecekti. Ayrıca tahliye protokolü gereğince 25 Aralık'ta Gaziantep, 31 Aralık 1921'de ise Dörtöyol boşaltılacaktı (Çelik, 1999, s. 492-493). Fransızların Adana'daki kuvvetlerini 20 Aralık 1921 tarihinde başlattıkları geri çekme işlemleri, 4-5 Ocak 1922'de tahliye Komisyonu başkanı Kurmay Albay Şükrü Naili ile Fransız otoritelerinin de katıldığı askeri bir törenle tamamlamıştır (Ener, 1996, s. 254). 5 Ocak 1922 tarihinde yapılan bu tören esnasında Hükümet Konağına, Ulu Câmî ile Saat Kulesi arasına Türk Bayrağı çekilerek Adana'nın düşman işgalinden kurtarıldığı tüm dünyaya duyurulmuştur (Toros, 2001; 296; Yüreğir, 1938: 3).

Adana şehrinin Türk birliği tarafından 20 Aralık 1921 tarihinde teslim alınması göz önünde tutularak, 5 Ocak gününün Adana'nın kurtuluş günü olarak kutlanmasının yanlış olduğu kanaati birçok kişide oluşmuş ve çeşitli zamanlarda bazı kişilerce bu görüş dile getirilmiştir. İçişleri Bakanlığı da 1958 yılında kurtuluş Törenlerinin 20 Aralık günlerinde yapılmasını istemiştir. Fakat Ankara İtilâfnamesi gereğince son tahliye tarihinin 4 Ocak 1922 olacağı ve bu tahliyenin Fransızların isteği üzerine uzadığı gerekçe gösterilerek, İçişleri Bakanlığı'nın bu talebine karşı çıkmıştır. Bir başka karşı çıkış nedeni de, ilk defa kurtuluş bayramı kutlamalarının 5 Ocak'ta yapılması ve "5 Ocak Kurtuluş Bayramı" hatırasının yaşatılmak fikri olsa gerekir (Çelik, 1999, s. 495-496).

Mahalli kurtuluş günleri kutlamaları her ne kadar 1982 yılında yayınlanan "Mahalli Kurtuluş Günleri, Atatürk Günleri ve Tarihi Günlerde Yapılacak Tören Yönetmeliği" (Resmi Gazete, 5 Nisan 1982: 12-15) ile detaylı bir şekilde düzenlenmekte ise de; bu yönetmelik 19 Mayıs 1930 tarihinde kabul edilen 1624 Sayılı Dâhiliye Vekâleti Merkez Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun'a dayanmaktadır. Kanunun 10'ncu maddesinde Vilayet İdaresi Umum Müdürlüğü'nün İkinci Şubesi'nin görevleri sayılırken bu şubenin millî bayramlardan ve merasimlerden sorumlu olduğu belirtilmiştir (Resmi Gazete, 24 Mayıs 1930: 8940; Şavkılı, 2017: 313). 1930'da söz konusu edilen millî bayramlar arasında muhtemelen kurtuluş günleri kutlamaları da vardı. Adana'nın kurtuluş günü kutlamaları, tek partili yıllar boyunca sistemli ve yoğun katılımlı bir kutlama havasına bürünmüştür. Kurtuluş bayramı, köklü bir gelenek halini alarak günümüzde de kutlanmaktadır.

3. Adana'nın Kurtuluş Bayramı Kutlamaları (1922-1938)

Adana'nın 1922 yılında kurtuluşu ile birlikte her yıl "5 Ocak" günü Adana halkı için adeta bir bayram havasında kutlanmaya başlanmıştır. Bu kutlamalar ulusal ve yerel basına fevkalade bir şekilde yer bulmuştur. Bayram kutlama programları her yıl günler öncesinden gazetelere konu olur, Adana halkı yerel gazetelerle program hakkında geniş bir şekilde bilgilendirilirdi. 1923 yılında Adana Belediye Başkanı olan B. Ali Münif Yegâne tarafından Mustafa Kemal'e duyulan minnettarlık dolayısıyla, Mustafa Kemal'in Adana'nın "öz hemşerisi" ilan edildiğini ve bir telgraf çekildiğini görüyoruz. Bu telgrafa karşı da Mustafa Kemal cevaben çektiği telgrafta Adana'nın hemşerisi olmaktan duyduğu mutluluğu dile getirmiştir (Seyhan, 5 Aralık 1947, s. 4).

Adana Belediye Reisi Ahmet Münip Bey, 2 Aralık 1926 tarihli telgrafiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden 5 Ocak tarihinde yapılacak olan Adana'nın kurtuluş bayramı kutlamalarına meclisten bir heyetin katılmasını talep etmiştir. Mecliste yapılan 25 Aralık 1926 tarihli görüşmede çekilen kurayla Adana bayramına iştirak etmek üzere on beş kişi tespit edilmiştir. Tespit edilen kişiler şunlardı: Ali Cenani Bey (Gaziantep), Süleyman Necmi Bey

(Canik), Esat Bey (Amasya), Sabit Bey (Erzincan), Ragıp Bey (Kütahya), Halit Bey (Niğde), İhsan Bey (Ergani), Tevfik Fikret Bey (Konya), Muhittin Bey (Elaziz), Ziya Bey (Çankırı), Ahmet Şükrü Bey (Dersim), Hafız Şahin Bey (Gaziantep), Mehmet Bey (Karesi), Ağaoğlu Ahmet Bey (Kars), Mustafa Bey (Tokat) (TBMMZC, D.2, C.28, s. 124). 4 Kânûn-ı Sâni (Ocak) 1927 tarihli Türk Sözü gazetesinin “Misafirlerimiz” başlıklı haberinden anlaşıldığına göre anma törenine katılmak için meclis tarafından seçilen bu heyet trenle Adana’ya gelmiştir (Türk Sözü, 4 Ocak 1927).

Türk Sözü gazetesi 5 Ocak tarihi sayısında; “*Gazi’ye Vatanı Kurtarmak Fikri Adana’da Gelmiştir, Herkes Ümitsizlik İçinde Çırpınırken*” başlığı altında kurtuluş bayramına dair bilgiler vermiştir. Haberde işgallere karşı diğer mücadele veren illerden önce Adana’nın kurtuluşunu sağladığı, istiklal ve hürriyetine kavuştuğu vurgulanmıştır. Haberin devamında kurtuluşa atıfta bulunularak, Adana halkının icraatıyla diğer zulüm altında inleyen bucaklardaki zavallılara; “*sen de bizim gibi yap!*” dediği yazılmıştır (Türk Sözü, 5 Ocak 1927). 7 Ocak 1927 tarihli Türk Sözü gazetesinin haberinden anladığımız kadarıyla 5 Ocak günü Adanalılar büyük bir heyecanla tören alanını doldurmuşlar, ilkbaharı andıran bir günde Adana’yı baştanbaşa defne dalları ile süslemişlerdi. Merasim saat 10.00’da başlamış ve kürsüye gelen Vali Mustafa Reşad Bey, vatanın selameti için yegâne yolun inkılabın açtığı yol olduğunu ve bu yolu takipte imanla azimle hareket edilmesi gerektiğini belirttikten sonra, başta Büyük Gazi olmak üzere tüm mücahitlere şükranlarını sunmuştur. Daha sonra kürsüye gelen Ferid Celal Bey de yaptığı konuşmasında Türk mücadele tarihinin önemli bir safhasını Adana’nın kahramanlığının oluşturduğunu söylemiştir. Ayrıca gazete de aynı tarihte Mustafa Kemal’in Adana halkına gönderdiği şu telgraf yer almıştır;

“Adana’nın kurtuluş gününün yıldönümü vesilesiyle muhterem Adana halkının hakkımda izhar buyurdıkları necib hissiyata ve muhterem arkadaşlarımdan sevgi tebriklerine ve mahiyetlerine teşekkür eder, Adanalılara selam ve hürmetlerimin iblağını rica ederim, efendim.” (Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal) (Türk Sözü, 7 Ocak 1927; Torkak, 2018: 152)

1928 yılında yapılacak olan kutlamalar için bir mebus heyetinin Adana’ya teşekkürleri için meclise Adana Belediye Başkanı Turhan Cemal tarafından bir telgraf gönderilmişti. Meclisin 31 Aralık 1927 tarihli oturumunda okunan telgraf üzerine Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey, kurtuluş bayramları hakkında meclise şu önergeyi vermiştir:

Riyaseti Celileye

1927 Düşman istilâsından kurtarılan memleketlerimizin istihlâs günlerini tesiden her sene mahallerinde yapılan merasime Meclisi Âli’den de bir heyetin iştiraki talep ve rica edilmektedir. Bu rica Meclisi Âli de memnuniyetle telâkki buyurularak kura ile tefrik olunan adedi zevattan mürekkep bir heyet gönderiliyor. Bir hissi hürmet ve vatanî ile vaki olan bu talep aynı his ile isâf edilmekte ise de, bu vaziyet Meclis bütçesinden ve dolayısıyla millet veznesinden az çok bir masraf ihtiyarını istilzam ettirdiği gibi mahallerin fakir ve her zaman devlet, idare-i hususiye bütçelerinden müzaharet ve muavenete arzı ihtiyaç ettiği cümlece malum belediyeleri bütçelerine de bir külfet tahmil ediyor. Hal böyle iken mahallerinde lâyıkı veçhile merasim yapılırsa ve kuruluş günleri tesit edilse de Meclisi Âli’den gidecek heyetten de sarfı nazar ve Meclis namına beyanı memnuniyet ve hissiyatı mahalliyeye kalben iştiraki mutazammın bir cevap yazılarak bu bapta ihtiyarı mukitazimebaliğin memleketin fukarasına, yollarının imarına ve hususatsaireyizaruriyesine sarfına imkân bırakılırsa daha muvafık olacağı mütalaasıyla takdim ettiğim takririmin reye arzını teklif eylerim (TBMMZC, D.III, C.1, s. 219-220).

Süleyman Sırrı Bey’in mebusların kutlamalara katılması sırasında harcanacak paraların, kutlamaların yapılacağı şehirlere harcanmasının daha doğru olacağı fikrine dayalı takriri,

yapılan oylama ile meclis tarafından kabul edilmiştir. Neticede meclis tarafından Adana'nın yanı sıra Mersin Belediye Başkanı Şevket Bey'in de benzer içerikli bir telgrafı olması dolayısıyla bu mahallere hislerini de göz önüne alacak bir cevap yazılmasına karar verilmiştir. Süleyman Sırrı Bey'in bu takriri 2 Ocak 1928 tarihli Türk Sözü gazetesinde; "*Meclis Kurtuluş Bayramlarına Heyet Göndermeyecek*" başlığı ile yer bulmuştur (Türk Sözü, 2 Ocak 1928). Türk Sözü gazetesinin 4 Ocak 1928 tarihli haberinden bayram hazırlıklarının devam ettiği, şehirde takların kurulduğu ve millî müfrezelerin şehre geleceği anlaşılmaktadır. Yine aynı gazetenin 6 Ocak günü çıkan sayısından halkın yapılan kutlamalar esnasında büyük bir coşku ile küçüğünden büyüğüne, zengininden fakirine şehirde eski günleri yâd ederek dolaştığı haberi yapılmıştır (Türk Sözü, 4, 6 Ocak 1928).

4 Ocak 1929 tarihli sayısında Türk Sözü gazetesi, kurtuluş bayramı dolayısıyla Adana'da bütün resmi ve hususi müesseselerin, bankaların hatta diğer küçük ticarethanelerin kapalı olacağı haberini yapmıştı (Türk Sözü, 4 Ocak 1929). Adana halkının bu gururlu gününde devlet ricali de her daim Adanalının bu gururunu paylaşmıştır. Bu durumu gerek kutlamalara katılarak gerekse tebrik telgrafları göndererek beyan etmişlerdir (Türk Sözü, 7 Ocak 1929). 5 Ocak 1929 tarihli Yeni Adana gazetesi ise "*Adana 5 Kânûn-ı Sâni Bayramını tes'it etti fakat itiraf edilmelidir ki sekizinci bayramı en az heyecanla yaptık. Bu neden?*" başlığı ile çıkmıştı. Gazete haberinde daha önceki bayramlara atıfta bulunarak, bundan önceki kutlamalarda Adanalıların bayramlarını çok büyük bir heyecanla kutladıklarını fakat bu seneki kutlamalarda o heyecanın görülmediği ve pek sönük geçtiği yazılmıştır. Daha önceleri halkın gece yarısından bayramı karşıladığı ve sabahleyin sokaklara döküldüğü, 1929 senesinde ise daha sabahleyin sokaklara çıkan halkın şehirde kurulan bir tak bile görmediği, şehirde sadece Ziraat Bankası ile mensucat fabrikası önünün dallarla süslendiği yazılmıştır. 1929 senesi kurtuluş bayramı kutlamalarına tam saat 10.00'da atılan toplar ile başlanmış, Ulu Camii ile Saathane arasında gerilen bayrağı polis ve jandarma müfrezeleri, mektepler ve tören alanında bulunanlar selamlamışlardı. Programda bayrağa hitaben birkaç söz söyleneceği yazılı olmasına rağmen, bu görev için hiçbir mektep talebesinin hazırlanmaması ilk falso hareket olarak yorumlanmıştır. Vali Müştak Lütfi Bey'in teşvikiyle Kız Muallim Mektebi talebesinden birisi bir önceki sene okunan hitabeyi aynen okumuş ve bu hitabeden sonra asıl tören alanına geçilmiştir. Tören alanı konusunda da hata yapılmış, daha önceki geniş tören alanı yerine çamurlu ve dar olan fırka binası önü tören için münasip görülmüştü. Burada Maarif Emini İsmail Habip Bey tarafından kurtuluş, Türk, Müslümanlık, harf inkılabı mevzuları üzerine bir nutuk irâd olunmuştur. Sonra resmigeçit başlamış ve önce topçular, jandarmalar, polis müfrezeleri geçmiş; daha sonra ise erkek ve kız mektepleri geçmiştir. Geçit esnasında en fazla 5 Kânûn-ı Sâni Mektebi ile Amerikan Kız Lisesi'nin taşıdıkları dövizler dikkatleri çekmiştir (Yeni Adana, 7 Ocak 1929).

1930 tarihli Türk Sözü gazetesi "Türk Sözü Adanalıları candan tebrik eder" başlığıyla çıkmıştır. Yine gazetede Hâkimiyet-i Milliye başmuharriri Siirt Mebusu Mahmut Bey'in Adana'yı konu alan baş makalesi yayınlanmıştı (Türk Sözü, 5 Ocak 1930). 5 Ocak 1930 tarihli Yeni Adana gazetesi ise; "*Toroslarda aç ve çıplak bir mücadele devri geçiren Adanalılar, Adana'yı bugün kurtarmıştı. Hemşerim: Bugün senin en büyük günündür. Eğlenmek ve gülmek için bugün ne lazımsa yap!*" başlığı ile çıkmıştır. Yine gazetede "Adana Nasıl Kurtuldu?" başlığı altında Adana'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin nasıl kurulduğu, cemiyete Misis Nahiye Müdürü Hulusi Bey'in yanı sıra Manisalı Ali, Zamir Bey ve Kethudazade İbrahim Bey'in girişi anlatılmıştır. Haberin devamında Gazinin emri ile mücadelenin Sinan Bey tarafından başlatılması, Karaisalı'nın ele geçirilmesi ve Fransız taburunun kırk dökük tüfeklerle kırk köylü tarafından esir edilmesi anlatılmıştır (Yeni Adana, 5 Ocak 1930).

Yeni Adana gazetesinin haberinden anlaşıldığı üzere 4 Ocak'ı 5 Ocak'a bağlayan gece üç pare top atışıyla Adana'nın kurtuluş bayramı başlamıştır. Halk sabahı sabırsızlıkla beklemiş, saat 8.30'a geldiğinde bayram merasimi başlamıştı. Önce kurtuluşun simgesi olan bayrak yüzlerce halkın elleri üzerinde Köprübaşı, Abidin Paşa Caddesi, postane önünden dolaştırılarak İnkılâp Okulu önüne getirilmiş ve daha sonra bayrak Ulu Camii ile Saat Kulesi arasında büyük

bir sevinç gösterisiyle asılmıştır. Tören esnasında bayrağa karşı Kız Muallim Mektebi talebesinden birisi bir hitabe okumuştur. Yeni hükümet dairesinde toplanmış olan binlerce vatandaş, yeni istasyon caddesine çıkmış ve mızıka eşliğinde geçen askerleri, millî kuvvetleri temsilen geçen müfrezeyi sürekli surette alkışlamışlardır. Komutanlık hınca hınç halk tarafından doldurulmuş, birbirinin ayağına basan ve kalabalıktan dolayı yıkılanlar olmuştur. Şehre doğru akan kalabalığın bir yandan da mektepler tarafından sahnelenen Adana'nın kurtuluşunu izledikleri ve büyük heyecan yaşadıkları görülmüştür. Geçit resminden sonra şehre dağılan halk, en ıssız sokakları bile geçilemeyecek hale getirmiştir. Gece ise belediye dairesi önünde muazzam eğlenceler tertip edilmiş, Diyar Palas'ın damı üzerinde belediye tarafından çarkı felekler yakılmış; daha sonra ise askeri bando ve bütün okulların katıldığı fener alayı düzenlenmiştir (Yeni Adana, 7 Ocak 1930).

6 Ocak 1931 tarihli Vakit gazetesinde Adana Kurtuluş kutlamaları ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Adana'nın kurtuluş yıl dönümü büyük bir tezahüratla kutlanmıştır. Her taraf, tüm binalar bayraklarla donatılmış; asker, polis, jandarma ve öğrencilerin katıldığı ve çok büyük alkış alan parlak bir geçit resmi gerçekleştirilmişti. Ayrıca kurtuluş bayramı münasebetiyle büyük Gaziye davet telgrafi gönderilmiş; bayram kutlamaları dolayısıyla Adana ve Çukurova gençleri ise Türk Ocağında toplanarak kurtuluş gününü anmışlardır (Vakit, 6 Ocak 1931).

5 Ocak 1932 tarihli Vakit gazetesi dördüncü sayfasında; "Bu gün Adana'mızın kurtuluşunun 11. yıl dönümüne rastlamaktadır. Adana bugününü her sene olduğu gibi büyük bir tezahüratla kutlayacaktır. Şehirde bulunan Adanalılar 14.30'da Halkevinde toplanmak üzere bir kutlama hazırlamışlardır. Bu kutlamada hitabeler ve şiirler söylenecek, millî havalarımız çalınacaktır." Şeklinde yazılan haberle Adana'nın bayram kutlamalarını okuyucularına aktarmıştır (Vakit, 5 Ocak 1932). Aynı gazetenin 6 Ocak tarihli sayısının ilk sayfasında, 5 Ocak'ta Adana'nın Yeni İstasyon Caddesinde ve Halkevinde yapılan kutlamalarıyla ilgili bir fotoğrafa da yer almıştır (Vakit, 6 Ocak 1932).

4 Ocak 1933 tarihli Vakit gazetesinin aktardığı davetten Adana'nın 5 Ocak'ta yapılacak olan kurtuluş bayramı kutlamalarının saat 14'te halkevinde gerçekleştirileceği anlaşılmaktadır (Vakit, 4 Ocak 1933). Yapılan kutlamalarda Toros gençler birliğinden İlhami ve Kemal Beyler birer hitabe okumuşlar, Adana mücadelesiyle ilgili bazı hatıralarını anlatmışlardır. Adana mücadelesinde bulunmuş olan Sinan Bey ise kürsüye gelerek mücadeleyle ilgili anılarını şu şekilde aktarmıştır:

"Kayseri'de jandarma zabiti görevinde bulunuyordum. O zaman ki Heyet-i Temsiliye'den görev aldım. Adana mintikasına memur edilmiştim. Çok gençtim. Adana'da etrafıma mücadeleye atılacak kimse toplamak çok güç olacaktı. 4 ay kadar Adana civarında kömürcülük yaptım. Sakal büyüttüm ve aynı zamanda istihbarat işleri ile uğraşıyordum. Sakalım büyüdüktan sonra Adana'ya geçtim ve teşkilat yaparak mücadeleye atıldım. Adana mücadelesinde Sultan ve Fatma isimli iki kadının mücadelesi çok kıymetlidir. Bu iki kadından birisi Adana'daki son ve kati zaferi kazandırdı. Fransızların bir kıta'sı Adana'ya doğru ilerliyordu. Fatma isimli bu kadın önlerine çıkmış nereye gittiklerini sormuş, Fransız askerleri Türkleri aradıklarını bildirmişlerdir. Kadın hemen atılmış Kuva-i Milliyeciler buradan çok uzakta biz halifenin tarafındayız. Size elimden gelen yardımı yaparım, her şeyden evvel tehlikesiz olan şu dereye girin. Ben de gidip size köyden yağ ve koyun getireyim! Demiştir. Köylü kadın hemen bize koşup geldi, Fransızların buldukları yeri gösterdi. Biraz sonra bir baskın yapmış ve muvaffak olmuştuk. Sultan ismindeki kadın ise; Pozantı'dan huruç hareketi yapan Fransızların Sevkülceys hareketi hakkında bize mühim haberler getirmiş ve bu surette yedi gün süren Fadıl Muharebesi'nde muvaffak olmuştuk." (Vakit, 6 Ocak 1933).

Sinan Bey'in aslında söz ettiği kadın Gülek ilçesinin Panzınçukur (Yaylaçukuru) köyünden olan, Emin ve Derviş Ağaların millî kuvvetlerinde yer alan Hatice Hatun'dur (Tansel, 1988, s. 42). Kılavuz Hatice adı verilen bu kahraman Türk kadını, yanında bulunan Kumcu Veli ile birlikte Fransız kuvvetlerine kılavuzluk ederek onları Türklerin ateş hattına sokmuştur (Kurnaz, 1991, s. 122). Hatice Hatun, kurduğu oyunu gerçekleştirmek için kendilerine çekilme yolu arayan Fransızlara küçük bir ücret karşılığında kılavuzluk yapmayı kabul etmiş ve Fransız kuvvetlerini gecenin karanlığında bölgenin pek sarp bir yeri olan Karboğazı'na sokmuştu. Fransız kuvvetlerini oyalayan Kılavuz Hatice, daha sonra millî kuvvetlere haber vererek onları pusuya düşürmüştür. Pusuya düşürülen Fransız kuvvetleri, Türk kuvvetlerinin şiddetli ateşle karşılaşmışlar ve bunun sonucunda bozguna uğramışlardı. Mevcutları 800'ü aşan Fransızlardan, 200'ü öldürülmüş, 650 Fransız askeri ise esir alınmıştır. Başka bir bilgiye göre teslim alınanlar arasında 1 binbaşı, 3 yüzbaşı, 1 doktor, 5 teğmen ve 522 er bulunmaktaydı (Sarıhan, 2006, s. 312). Karboğazı'ndaki çarpışmalar hakkında değerlendirmelerde bulunan bir kaynağa göre Fransızlara baskın yapan müfrezeyi bir kadın komuta etmekteydi. Bu kadın Fransızlara kılavuzluk yapmayı kabul eden Hatice Hatun'dan başkası değildir (Mısıroğlu, T. yok, s. 119). Süvari Takım Komutanı Kemal Bey'in ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla düşmanla boğaz boğaza çarpışarak onları yenen Gülek köylüleri, esir aldıkları Fransız taburunun perişan haline acıyarak, biraz da kazandıkları başarının neşesi ile galeyana gelmişlerdi. Fransız kuvvetlerinin bu durumuna acıyan köylüler, merhamet ve acıma duygusu ile hazırladıkları bulgur pilavını ve ayrıntı Fransız askerlerine de ikram etmişlerdir. Böylece Gülek köylüleri, işgalci de olsalar Fransızlara Türk milletinin misafirperverliğini göstermekten de geri durmamışlardır (Şalvuz, 2002, s. 11).

Sinan Bey'in hatıralarını anlatmasından sonra misafirlere Adana portakalları dağıtılmış ve şarkılar söylendikten sonra program sonlandırılmıştır. Bu kutlu ve gururlu günle ilgili basına yansıyan bu haberler Adanalıların göğsünü kabartmıştır. 1933 tarihli Son Posta gazetesi Taha Ay'ın "Bu gün 5 Kânunusani Adana'nın en mesut günüdür" adlı yazısına yer vermiştir (Son Posta, 5 Ocak 1933). Türk Sözü gazetesi ise 8 Ocak 1933'te coşkulu kurtuluş kutlamaları içerisinde Kız Muallim Mektebi talebelerinden Ayhan Şevki Hanım bayrağa hitaben çok alkışlanan şu hitabede bulunmuş ve konuşmasını şu sözler ile bitirmiştir:

"Ünlü ve eşsiz bayrağım yüksel! Senin sevginle kalbi çarpan on beş milyon Türk, senin daima göklerde dalgalanmanı ve yükselmeni görmek için yaşıyor. Bayrak yükseldikçe Türklük yükselir. Türklük yükseldikçe bayrak yükselir ve yükselecektir. Sana saygı, sana sevgi şanlı bayrağım!" (Türk Sözü, 8 Ocak 1933).

5 Ocak 1934 tarihli Yeni Adana gazetesi Adana'nın kurtuluşunun 11. yıl dönümü ile ilgili bir haber yapmıştır. Gazete haberinde tüm Çukurovalılara hitaben, "*Bugünün coşkun sevinci sana bu kara topraklar üstünde işlenen cinayet ve dökülen kanları unutturmasın*" başlığıyla günün önemini vurgulamıştır. Gazetede yer alan bayram programına göre tarihi bayrak saat 8.30'da başta askeri bando arkasında millî kuvvetler, liselilerin ve orta mekteplerin her şubesinden birer mümessil, sporcular, izciler, esnaf cemiyetleri ve halk tarafından belediyeden alınacaktı. Bayrak Abidinpaşa, Köprübaşı, Halk Fırkası ve Hükümet avlusu yoluyla dolaştırıldıktan sonra saat 9'dan evvel Saathaneye teslim olunacaktı. Saat 8.45'de vilayet erkânı, ordu mensupları, asker, jandarma ve polis kıtaları ve bütün teşekküllerle halk, saat kulesi civarındaki İnkılâp Mektebi önünde krokide gösterildiği şekilde yerlerini alacaklardı. Tam saat 9.00'da ise top atışı ile bayrak çekme merasimi başlayacaktı. Bayrak merasiminden sonra merasime katılanlar Yeni istasyon caddesindeki Cumhuriyet meydanına gideceklerdi. Saat 10.45'de vali ve firka kumandanı tören alanına gelecek ve halkı selamladıktan sonra nutuklar söylenecek ve daha sonra geçit resmi başlayacaktı. Geçit resminden sonra resmi heyet ve isteyen tüm vatandaşlar, saat 13.30 civarında eski istasyondan bir trenle Ermeniler tarafından şehit edilen Adanalıların ruhlarına saygı için Kahyaoglu İstasyonu yakınındaki çiftliğe gideceklerdi. Adana'nın her tarafı süslenecek ve gece aydınlatılacaktı. Askeri bando gece saat

17.30-19.30 arası belediye dairesi önünce çalacak ve havai fişekler atılacaktı. Düzenlenecek fener alayından sonra Halkevi salonunda Bakımevi menfaatine bir balo tertip edilecekti (Yeni Adana, 5 Ocak 1934).

1934 tarihi Türk Sözü gazetesi Adana kurtuluş kutlamalarının her sene ki heyecan ve coşku ile başladığını, kutlamalara başlanmadan önceki yağışlı havanın yerini bir anda bir bahar havasına bıraktığını yazmaktadır. Her sene olduğu gibi törende 1934 kutlamalarında da büyük Türk bayrağı Saat Kulesine çekilmiş bu sırada asker tarafından havaya üç el silah atılmıştır. Daha sonra sırasıyla Kız Lisesi onuncu sınıf talebelerinden Cavide Hulusi, Cavit İhsan Bey ve Urfa Mebusu Ali Saip Bey halka hitabede bulunmuşlardır. Özellikle Ali Saip Bey'in, gençliğe ve memleketlilere hitaben yaptığı konuşması birçok defa alkış ve tezahüratlarla kesilmiştir (Türk Sözü, 7 Ocak 1934).

1935 tarihli Türk Sözü gazetesi kapak sayfasında Atatürk'ün, "*Bende bu vatani kurtarma fikrinin ilk hissi teşebbüsü burada; bu güzel Adana'da doğdu.*" Sözüne yer verilmiştir (Türk Sözü, 5 Ocak 1935). Ne yazık ki, 1935 senesi kurtuluş bayramı kutlama programı, havanın yağışlı olması sebebiyle tam olarak gerçekleştirilememiştir. Cavit Oral'ın belediye balkonundan yaptığı güzel ve gurur verici konuşmasından sonra bayrak alınarak Saat Kulesine yürünmüştür. İnkılâp İlkokulu avlusunda Vali Baysal, General Avgın, Halk Fırkası Başkanı ve Belediye Başkanı, büyük memurlar, adliyeciler, müdürler, muallimler ve askeri mızıka, bir manga asker, bir kısım okullular, ulusal savaşta Adana'da çarpışanlardan atlı milis bölüğü ve büyük bir kalabalığın önünde bayrak çekme işi yapılmıştır. İstiklal Marşı çalındıktan sonra her yıl olduğu gibi Saat Kulesi ve Ulu Camii minaresi arasına bayrak çekilmeye başlanmış, fakat yağmur ve fırtına yüzünden ipin bir yanı kırıldığı için istenilen yere kadar çekilememiştir. Her yıl muhteşem bir coşku ve heyecanla gerçekleştirilen kutlamalar hava şartlarının müsait olmaması sebebiyle tam olarak gerçekleştirilememiş olması her kesi üzmüş ve can sıkıntısı vermiştir (Türk Sözü, 10 Ocak 1935). 1935 yılı kutlamaları çerçevesinde en önemli faaliyetlerden birisi 5 Ocak Adana'nın kurtuluşu bayramında, ilkokul öğrencilerine bu önemli günle ilgili ulusal bağımsızlığın önemi anlatmak için iki bin broşürün basılarak dağıtılması olmuştur (Kurtkapan, 2009, s. 23).

Ulus gazetesinin 6 Ocak tarihli haberine göre her yıl olduğu gibi Adana'nın kurtuluşunun 14. Yıl dönümü büyük bir heyecan içinde kutlanmıştır. Haberin devamında şehrin sabahın ilk saatlerinden itibaren bayraklar ve yeşillikler ile donatıldığı, sokaklara halkın akmaya başladığı yazılmıştır. Saat 9.00'da başta millî savaşa iştirak etmiş olan yaya, atlı birçok köylü başta olmak üzere binlerce halk Adana'nın tarihî büyük bayrağını alarak valiliğe getirmişti. Burada toplanmış olan on bine yakın Adanalının coşkun gösterileri arasında bayrak valiliğin büyük balkonundan aşağı doğru sarkıtıldı. Bu tören bittikten sonra, geçit resminin ve büyük törenin yapılacağı cumhuriyet alanına gidildi. Orada ve Atatürk parkının önündeki caddede kırk binden fazla insan toplanmıştı. Tam saat 10.30'da İstiklal Marşı ile törene başlandı. Tören şimdiye kadar olanlardan daha çok heyecanlı geçmiştir. Niğde'nin genç Saylavı B. Cavid Oral ateşli bir nutuk ile Adana savaşının büyüklüğünü, çekilen ıstırapların derinliğini ve Çukurovalıların yiğitliğini anlattı. Hatip savaşta hemşerilerinin uğradığı birçok acıklı sahneleri anlatırken yüzlerce insan gözyaşını tutamadı. Bundan sonra genç şair Kâmuran Bozkır Adana için yazdığı şiirini okudu. Bu sırada birçok sinema ve fotoğraflar alındı. Saat 11'de geçit resmi başladı. Bir saat süren geçitten sonra halk dağıldı. Saat 15'te büyük gün şerefine Uray'da büyük bir kutlama töreni yapıldı. Ayrıca gazetenin haberine göre akşam halkevinde bir balo verilecek, fener alayı tertip edilecek ve gece ise şenlikler yapılacaktı. Öte yandan Kurtuluş Bayramı münasebetiyle halkevinde memleket mahsullerini teşhir etmek için Toros Gençler Birliği tarafından iki küçük vitrin hazırlanmıştı. Vitrinlerin içinde birçok çeşit portakal, limon, turunç ve bilhassa bu güneş yurdunun başlıca serveti olan pamuk kozası ile bir balya pamuk ve şeker kamışı gözleri kamaştırıyordu. Toroslular müsamerelerinden sonra gelenlere birer de portakal dağıtmışlardı (Ulus, 6 Ocak 1936).

Ulus Gazetesi'nin 5 Ocak 1937 tarihli baskısından edinilen bilgiye göre 15. yıl dönümünü kutlamak üzere Toroslu gençlerin Halkevinde kurtuluşa dair gerçekleştirecekleri etkinlikten bahsedilmiş ve halk davet edilmiştir (Ulus, 5 Ocak 1937). Türk Sözü gazetesinin Kurtuluş Bayramıyla ilgili haberinde anlaşıldığı üzere bayramın çok büyük bir kalabalık ile bir gün öncesinden başladığı, köylerden gelen halka vilayet ve belediye tarafından konaklama imkânı sağlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 5 Ocak 1937 kutlamaları çerçevesinde Halkevinde parti tarafından bir balo tertip edileceği ve Şölen Gazinosu'nda belediye tarafından yüz elli kişilik bir ziyafet verileceği gazete haberinde duyurulmuştur. Bu kutlamalar sadece Adana ile sınırlı kalmayacak, Mersin'de, İstanbul'da da Adana'nın kurtuluş yıl dönümü münasebetiyle kutlamalar yapılacaktır (Türk Sözü, 5 Ocak 1937). 1937 yılı kutlamalarında bir dikkat çekici taraf ise Adana Halkevi'nin Dil Tarih Ve Edebiyat Komitesi tarafından daha önce başlatılan çalışmalara devam edilerek, Adana'nın kurtuluş tarihi ile alakalı 162 sayfa hatıra, 15'er tane vesika ve fotoğraf derlemiştir (Kurtkapan, 2009, s. 26).

Ulus Gazetesinin 5 Ocak 1938 tarihli sayısında Adana'nın kurtuluşunun büyük bir coşku ve heyecanla kutlanacağı haber yapılmıştır. Gazete haberinde Adana'ya köy ve kazalardan kurtuluş kutlamaları için akın akın insanların geldiği, Çukurovalıların 16. yıl dönümünü kutlayacakları belirtmiştir. Ayrıca gazete her 5 Ocak'ta olduğu gibi 5 Ocak 1938'de de bu güzel vatan parçasının hürriyet ve istiklalini cihana haykıracağını, Atatürk anıtı önünde büyük bir kutlama yapılacağını ve şehrin muhtelif yerlerine hoparlörler konulduğunu yazmıştır (Ulus, 5 Ocak 1938). 4 Ocak 1938 tarihli Türk Sözü gazetesi ise bu yılki kutlamaların diğer yıllarda yapılanlar ile aynı olacağını, fakat özellikle Çukurova sulama kanalının açılışının bayram törenlerine denk getirilerek, saat 14.00'da Erkek Muallim Mektebi'nde bir açılış töreninin düzenleneceğini yazmıştır (Türk Sözü, 4 Ocak 1938).

Sonuç

Adana halkı, birbirleri ile kenetlenerek verdikleri ölüm kalım mücadelesinin sonucunda şehirlerini düşman işgalinden kurtarmışlardı. Haklı olarak Adana halkı, son düşman askerinin topraklarından çekildiği ve Adana'nın işgalcilerden teslim alındığı 5 Ocak gününü, gururla bir bayram havası içinde kutlamaktadırlar. Hiç kuşku yok ki, toplumların millî birlik ve beraberliğini harekete geçiren olgular arasında millî günler ve bayramların ayrı bir yeri vardır. Adanalılar Türkiye'nin neresinde olurlarsa olsunlar, özellikle buldukları şehirlerdeki halkevleri vasıtasıyla bu özel ve güzel günlerini bir bayram havası içinde kutlamak için ellerinden geleni yaparlar; imkânı olanlar ise 5 Ocak Kurtuluş Bayramı kutlamaları için Adana'ya gelip törenlere katılırlardı.

Adana'da Kurtuluş Bayramı hazırlıkları günler öncesinden başlar, nasıl işgalcilere karşı topyekûn bir mücadele verilmişse; hazırlıklara da çocuğu, kadını, erkeği, yaşlısı, genci büyük bir itina ile hazırlanırdı. Bayram günü geldiğinde yediden yetmişe, köylüsü şehirlisi bütün Adanalı bayram yerine akın ederdi. Bazı yıllarda kutlamaların 40 bin civarında insanın katılımıyla yapıldığı görülmüştür. Valilik ve belediye de günler öncesinden hazırlıklara başlar, resmi kutlama töreninde bir aksilik yaşanmaması için her türlü önlem alınırdı. Şehrin her tarafının süslenmesi ile tam bir festival havası yaşanırdı. 5 Ocak Kurtuluş Bayramı'na milletvekilleri, devlet ricali ve sanatçılar davet edilir, gelen misafirler ise Adana halkının misafirperverliğine yakışır bir şekilde ağırlandı. Her kutlama döneminde tören, İstiklal Marşı'nın hep bir ağızdan söylenmesinden sonra, kurtuluşun simgesi olan büyük Türk Bayrağı'nın Ulu Camii ile Saat Kulesi arasına büyük bir sevinç gösterisiyle asılması ve bu sırada askerler tarafından havaya üç el ateş edilmesiyle başlardı. Geçit merasiminde askerler, gaziler, esnaf odaları, okullar, sporcular büyük bir disiplin ve düzen içinde geçerler; insanlar ise saatlerce geçişe katılanları alkışlardı. Kutlama törenlerinde önemli şahsiyetler tarafından günün anlam ve önemine dair konuşmalar yapılır, öğrenciler tarafından şiirler okunurdu. Akşam ise halkevinde bir balo yapılır, fener alayı tertip edilir, halkın gönüllerince eğlendiği ve geç vakitlere kadar süren şenlikler yapılırdı.

Kurtuluş bayramı kutlamaları Adana’da yapılacak düzenlemeler için de önemli bir fırsat teşkil etmiştir. Okulların, sulama kanallarının açılması ve diğer faaliyetler genellikle bu günlere denk getirilirdi. Kurtuluş Bayramı etkinlikleri devlet ricali tarafından tek düze ve sistematik şekilde uygulanırken; halk ise atadan dededen gördüğü geleneksel uygulamalarını sürdürmüştür.

Kaynakça

Resmi Yayınlar

Resmî Gazete, 24 Mayıs 1930, Kanun No: 1624, S. 1501.

Resmî Gazete, 5 Nisan 1982, S. 17655.

TBMM Gizli Celse Zabıtları (1985). C. 2, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, C. 28, Ankara: TBMM Matbaası.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: III, C. 1, Ankara: TBMM Matbaası.

Sürelî Yayınlar

Seyhan, 5 Aralık 1947.

Son Posta, 5 Ocak 1933.

Türk Sözü, 4, 5, 7, Ocak 1927.

Türk Sözü, 2, 4, 6 Ocak 1928.

Türk Sözü, 4, 7 Ocak 1929.

Türk Sözü, 5 Ocak 1930.

Türk Sözü, 8 Ocak 1933.

Türk Sözü, 7 Ocak 1934.

Türk Sözü, 5, 10 Ocak 1935.

Türk Sözü, 5 Ocak 1937.

Türk Sözü, 4 Ocak 1938.

Ulus, 6 Ocak 1936.

Ulus, 5 Ocak 1937.

Ulus, 5 Ocak 1938.

Vakit, 6 Ocak 1931.

Vakit, 5, 6 Ocak 1932.

Vakit, 4, 6 Ocak 1933.

Yeni Adana, 7 Ocak 1929.

Yeni Adana, 5, 7 Ocak 1930.

Yeni Adana, 5 Ocak 1934.

Yeni Adana, 2, 5 Eylül 1953.

Araştırma İnceleme Eserleri

Akyüz, Y. (1988). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*. 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.

Atatürk, M. (1987). *Nutuk*. C. II, 15. Baskı, Ankara: MEB Yayınları.

- Çanak, E. (2013). *Cumhuriyet Döneminde tarihi, sosyal, siyasal ve ekonomik yönüyle Seyhan (Adana) Şehri (1923-1956)*. (Yayımlanmış doktora tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Çelik, K. (1999). *Millî Mücadele'de Adana ve havalisi (1918-1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çelik, K. (2008). Çukurova'nın işgali döneminde, Fransız propaganda ve casusluk faaliyetleri ile millî kuvvetlerin buna karşı yayımladığı 1920 tarihli yeni bir belge, *Akademik Bakış*, C. 2, S. 3.
- Çelik, K. (2011). *Pozantı'nın İşgali, Pozantı Cephesi Savaşları ve Pozantı'nın Kurtuluşu*. Millî Mücadele'de Pozantı ve Pozantı Kongresi, Pozantı, Dizgievi, Ankara.
- Ener, K. (1996). *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gönlübol, M. ve Sar C. (1997). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Hatipoğlu, S. (2001). *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- İslam, İ. (1995). *Millî Mücadele'de Yeni Adana Gazetesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum.
- Jaeschke, G. (1986). *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*. Çev. Cemal Köprülü, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kır, S. (2004). *Millî Mücadele Döneminde Dört Yol ve çevresi (1918-1922)* (Basılmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*. Ankara: T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Öz-El Matbaası.
- Kurtkapan, H. (2009). *Adana Halkevi Görüşler Dergisinin Türk Modernleşmesi Açısından Analizi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Kütahya.
- Mısıroğlu, A. *Kuva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları*, İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Özlu, H. (2015). *Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüklerinde Millî Mücadelede Adana ve Pozantı Yörelerinde Yapılan Mücadeleler*. Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu 25-27 Aralık 2013/Gaziantep, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Şalvuz, İ. F. (2002). *Kurtuluş Savaşı'nda Kahraman Çukurovalılar*. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sarıhan, Z. (2006). *Kurtuluş Savaşı Kadınları*. Ankara: Matus Matbaacılık.
- Şavkılı, C. (2017). Maraş'ın Kurtuluş Bayramı Kutlamaları Ve Basına Yansımaları (1920-1950). *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, Güz 2017.
- Şıvgın, H. (1988). Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. IV, S. 11, Mart 1988.
- Şıvgın, H. (2014). Güney cephesinin değerlendirilmesi. *Türk İstiklal Harbinde Kuvayı Milliye, Düzenli Ordu ve Cepheleler 16 Mayıs 2014*, Ankara: Genel Kurmay Basımevi.
- Sönmez, C. S. (2017). *Millî Mücadele Döneminde Çıkarılan Aflar*. 38. ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, Türkiye, 10 - 15 Eylül 2007.

- Soysal, İ. (1983). Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984). *Belleten*, C. XLVII, S. 188.
- Tansel, F. A. (1988). *İstiklâl Harbi'nde Mücahit Kadınlarımız*. Sayı: 21, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Tansel, S. (1991), *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, İstanbul: MEB Yayınları.
- Torkak, B. (2018). *Harf Devrimine Kadar Adana Türk Sözü Gazetesi (1927-1928)* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Şanlıurfa.
- Toros, T. (2001). *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tufan, O. (1998). *Osman Tufan Paşa'nın Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, 2. Baskı, İstanbul: ArmaYayınları.
- Türk İstiklal Harbi* (1966). IV. Cilt, Güney Cephesi, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi.
- Türk İstiklal Harbi: Mondros Mütarekesi Ve Tatbikatı* (1992). I. Cilt, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi.
- Yavuz, B. (1994). *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından (1919-1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yıldırım, C. (2015). *Millî Mücadele Döneminde Mersin 1918-1922*. Mersin Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları-2, 1. Baskı, Mersin: Özgür Ofset Matbaacılık Basın ve Yayıncılık.
- Yorulmaz, Ş. (2005). Çukurova'da Kuva-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri. *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 35-36, Mayıs-Kasım 2005.
- Yüreğir, Ahmet Remzi (1938). Adananın İşgali Kurtuluşu. *Görüşler*, S. 7, İkinci Kanun.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.